

A PLÉBÁNOSOK SZEREPVÁLLALÁSA AZ I. VILÁGHÁBORÚ HÁTORSZÁGÁNAK TÁRSADALOMSZERVEZÉSÉBEN

Tanulmányomban az egyházi társadalom legszélesebb szegmensének, az alsópapságnak az I. világháború alatt végzett tevékenységét vizsgálom a pécsi egyházmegye igazgatási keretein belül. Mindezt egy olyan forrás, a *Historia Domusok* tükrében, amelyek felhasználása a történetírásban korábban alig hasznosult.

Ezek a források egy európai középhatalom közvetlen háborús eseményektől megkímélt peremvidékének mindennapjaiba engednek betekintést, és megmutatják, hogy az egyháznak a krízishez való alkalmazkodása, felelős magatartása, a válság kezelésére kialakított rendszere és annak hatékonysága; illetve saját szerepének újraértelmezése hogyan vizsgázott a háború hosszú időszaka alatt. E források, különösen a *Historia Domusok* reményeim szerint hozzásegítenek ahhoz, hogy megtudjuk, ez a háborús-hátországi kríziskezelés hogyan is vizsgázott, és képet kaphatunk általuk a háborúnak a frontvontaltól távoli országrész társadalmára gyakorolt hatásairól.

A forrás – *Historia Domus*

A „háztörténet” egy sokszínű, változó színvonalú, változó adatgazdagságú forrás. Esetenként több évszázadra visszatekintő forrásbázis, aminek a megmaradása – történelmünk viharait tekintve – néhol szinte irracionális, és megőrzése ennek ellenére sem megoldott, ahogy kutathatósága is egyéni megfontolásnak kitett és esetleges.

A pécsi egyházmegyében éppen vizsgált korszakunk küszöbén, 1913-ban ment át jelentős tartalmi változáson a *Historia Domus*, amikor is Zichy Gyula püspök körlevélben szólította fel plébánosait a

háztörténetek – „*múltra is visszahatóan kötelező*” – rendszeres vezetésére illetve elkezdésére.¹

Zichy precíz alaposággal járja körül a háztörténet fontosságát, jelöli ki feladatait, és részletes utasításokkal látja el a plébánosait. A feladat súlyát érzékeltetve rögzítette, hogy az eddig *ius subsidiarium* jelleggel, vagyis kiegészítő jogszabályként kezelt intézkedését egyházmegyei jogszabálynak nyilvánítja. Általános irányelveket adott meg a rendelkezése után megkezdendő *Historia Domusok* összeállításához, pontosan megjelölve a felhasználandó forrásbázisokat, és a *Visita Canonica* szerkezetét mintául téve utasít a plébánia addigi életének megírására. Ahol pedig már vezetett háztörténetet tartanak, ott 16 pontban ad vázlatot a továbbiakban megkívánt tematikára vonatkozóan.

Rendszeres ellenőrzésüket – éves jelentéskötelezettség terhe mellett – a kerületi alesperesekre bízta, azzal, hogy *visitatio*-i alkalmával maga is betekintést kíván a könyvekbe. A szövegezéssel kapcsolatban nem fogalmazott meg standardizált elvárásokat. Csupán azt hangsúlyozza, hogy „személyek leírásánál mindig a szeretet és tisztelet vezéreljen, hogy történeti naplóba nem illő dolgok leírása kerültessek... [...] Legyen kiki pártatlan megítélője az eseményeknek, hogy így nemes szolgálatot tegyen a jövőnek.”²

A pécsi egyházmegyében ettől kezdve válik mennyiségileg is impozáns méretű forrásbázissá a *Historia Domus*. A püspök nem plébánia-történetírást várt el (csupán az újonnan kezdődő *Historia Domus* megalkotása esetében, a plébánia korábbi időszakára vonatkozóan), sokkal inkább egyidejűleg feljegyzett híradást a plébánia életéről és a plébánia területén történt eseményekről. Számunkra éppen ez az egyidejűség az egyik leglényeges momentum. Ahogy Vanyó Tihamér fogalmaz: „...a frissen folyó élet ütemének megörökítése és a személyes átélésnek közvetlensége adja meg az évkönyvnek kívánt és becses jellegét”.³

Másik fontos forrásunk az egyházmegyei körlevelek. Ez a dokumentumtípus egy, a háztörténetek létrehozásával párhuzamosan

¹ *Litterae Circulares ad Venerabilem Clerum Almae Dioecesis Quinque-Ecclesiensis.* (továbbiakban LC) 158/1913.

² LC 158/1913.

³ VANYÓ 1941. 39.

futó, de azzal ellentétes irányú információáramoltatás lenyomata. Egy egyirányú kommunikációs csatorna, amely a központi intézkedések, feladatok ismertetését és az állam kormányzati rendelkezéseinek közlését célozza. Valójában egyfajta egyházmegyei közlönyként funkcionál. A pécsi egyházmegyében Szepesy Ignác idejétől vált rendszeres kiadvánnyá, állandósuló tematikával, s a 19. században gyorsan fejlődő nyomdatechnika tette könnyen felhasználható tájékoztatási eszközzé. A püspökség által képviselt központi akaratot mutatja meg az alsópapság és a hívek felé, és ezzel láttatni képes a vallásosság alakulásának átfogó tendenciáit, az egyházszerkezetet és az egyházirányítás eszközeit valamint a felülről instruált elvárásokat. Ezzel együtt kiváló kontrasztanyag a háztörténetekben rögzített tapasztalatok kontextusba helyezéséhez. Kutatásaim során erre a forrástípusra is nagyban támaszkodtam.

A források felhasználásának korlátai

A háztörténetek esetében felhasználásukat nehezíti azok esetlegessége, formai és fizikai tekintetben egyaránt. Több plébánián eleve hiányoznak, vagy ha meg is vannak, évtizedes kihagyásokkal vezették őket. Tartalmi szerkezetük nemhogy egyházmegyei szinten nem mutat egységes színvonalat, de egy-egy plébániai Historia Domus-on belül is erősen hullámzó minőségű könyvvezetést találunk. A háztörténetek egységes színvonalú vezetésének lehetőségét eleve rontotta a diszpozíciós gyakorlat, így jobbra 10–12 év terjedelmű minőségi ciklusok váltják egymást a könyvben.

E dokumentumtípus minősége nagymértékben írója egyéniségének függvénye. Ez az adott habitushoz kötöttség a gyökere a forrás szubjektív jellegének. A tételes információk összekötő szövegei már véleményalkotások, szubjektív értékelései az „objektív” eseményeknek. A plébánosok megjegyzései, észrevételei a világ- és az ország eseményeivel, valamint a nép lelkületével kapcsolatban, viszont legalább olyan értékesek számunkra, mint a statisztikákba rendezhető adatok. Ebből következtethetünk műveltségükre, gondolkodásmódjukra, világképükre, és ez teszi érthetővé a történelmi megrázkódások alatt tanúsított magatartásukat is.

A püspöki intenció, vagyis a megközelítő egyidejűség elvárása ellenére a háztörténetben sokszor retrospektív, az eseményeket 3-5-8 év

távlatból szemlélő összefoglalók olvashatók. Ez a békeidők gyakorlata, amikor – noha az ellenőrzést éves szinten az alesperesek végezték – valójában a bérmakörúton az egyes községekbe érkező püspök látogatása jelentett csak kellő pressziót a háztörténet naprakész állapotba hozására. Ez a visszatekintés azonban már óhatatlanul is összefüggéseket keres, és nem az objektív adatszerúségre helyezi a hangsúlyt.

Vannak témakörök, amiket a házkrónikák soha nem érintenek. Így a belső egyházi életre vonatkozóan csak a legkritikább esetben találunk adatot. Így egyetlen Historiában sem találunk utalást például az alsópapság 1918-as, a Papi Tanácsban intézményesülő önszerveződésére.

A püspöki körlevelek esetében szintén elmondható néhány, a dokumentum jellegéből adódó fogyatékoság. Bár a körlevelek évkörönként összegyűjtve, kötetekbe rendezve sok plébániai levéltárban fennmaradtak, sok esetben hiányosak, nem teljeseek.⁴ Időszakosan – szélsőséges történeti szituációkban – kiadásuk szünetelt, így bizonyos eseményekre nem ad rálátást.⁵ Tendenciózusak, a központ elvárásait szemléltetik, tekintet nélkül a bennük megfogalmazott feladatok helyi megvalósíthatóságára, s így bizonyos esetekben igen egyoldalú kép nyerhető az egyház működéséről. Reflektálatlanok, nem adnak teret valós kommunikációra, a visszajelzés hiánya még kevésbé teszi lehetővé a bennük foglaltak mindennapi vallási életre gyakorolt hatásának ellenőrzését.

Bár e két forrástípus egymást nagyszerűen kiegészíti, sajátoságaikból adódó esetlegességeik miatt szükségünk van kontrollforrásokra, hogy helyükre kerülhessenek a bennük szereplő információk. Ilyenek a pápai megnyilatkozások, a püspökkari tanácskozások jegyzőkönyvei illetve a püspöki kar által megfogalmazott körlevelek. A világtörténeti események kapcsán kialakított pápai koncepciót az egyháztartományok egyedi történeti szituációi szerint meghatározott lehetőségekhez igazítva a nemzeti egyházak felső klérusa fogalmazta

⁴ Kiváló példa erre Virág Ferenc 1956. október 29-én kelt körlevele, amely az általunk vizsgált hat körlevélt gyűjtemény közül csak egyetlen egyben maradt fenn. LC X. körlevél, iktatási szám nélkül, 24.

⁵ Így a pécsi egyházmegyében a frontátvonulás időszakában, 1944. október 24. és 1945. április 6. között megjelenésük szünetelt.

meg olyan konkrét cselekvési programokban, amelyek már közvetlenül hatottak és befolyásolták a hívek életét.

Ilyenek az egyházmegyei szinten elrendelt adatösszesítések is, amelyek valamennyi egyházmegyében lezajlottak és egyháztartományi szinten összesítették, hogy az országos, püspökkari vagy a vatikáni intézmények felé az egész ország szintjén adjanak képet bizonyos tevékenységi körök, felhívások sikerességéről. Az első világegés időszakában Zichy Gyula is több ízben fordult papságához, hogy adott témakörben mind teljesebb körű képet nyerhessen egyházmegyéje háború alatt magára vállalt, legfontosabb feladatköreinek teljesítéséről: a rendszeres és alkalmi segélyezéssel kapcsolatban, a háborúval kapcsolatos ájtatosságok, gyűjtések, karitatív szervezetek munkássága kapcsán; a plébánia területén lezajlott csapatmozgások, bevonultak, hősi halált haltak; valamint a hitéleti változások leírása tekintetében. 1917-ben körrendeletileg szólította fel papságát, hogy a Katolikus Írók és Hírlapírók Országos Pázmány-Egyesülete által kibocsájtott és terjesztett, 82 pontos kérdőívet megválaszolva adjanak a lehető legrészletesebb válaszokat az egyház háború alatti tevékenységére vonatkozóan: a katolikus papság és hívek háborús tevékenységéről – a harcmezőn, a katonai szolgálatban, itthon, az egészségügyi szolgálatban, a karitatív, a gazdasági és közoktatásügyi tevékenység terén.⁶

Az egyházmegye a hátorszáiban

A háború szakralizálása

Nincs lehetőség arra, hogy ebben a tanulmányban a pécsi egyházmegye alsópapságának világháborús tevékenységét átfogóan bemutassam. Csupán néhány olyan elemet emelek ki, amelyek hatással lehettek a vidéki plébániai közösségek életére. Látnunk kell, hogy a püspöki központ és a plébániahálózat, a püspök és papjai csak megkérdőjelezhetetlen egységben működve lehetett képes munkáját a megfelelő hatékonysággal végezni. Ez az összhang számos, az egész egyházi vonalon megmutatkozó jelenségben tetten érhető. Ebből a spektrumból itt csak egy jellemző mozzanatot emelnénk ki, a hazafias buzdítás elemét. Ez a jelenség a civilizált nyugati világ valamennyi háborújának kísérőjelensége és paradoxona. Miután a magyar egyházi hierarchia felsora-

⁶ LC 1927/1917.

kozott a háború kapcsán kialakult nemzeti egység mellett, a herceg-prímástól a plébánosokig mindenki részese lett annak a folyamatnak, amelyben a szentségek felvétele mellett egyházi áldással indították el a katonákat a háború poklába. Ezen a ponton a helyi egyházak akarva-akaratlanul szembementek a világegyház törekvéseivel.⁷ A háború első éveiben nem egyszer olvashatjuk, hogy a közeleti eseményeken, helyi ünnepeken a plébános gyűjtő hangú beszédeket mond, s jelenlétével, szavaival *hivatalát és az egyház tekintélyét* is támogatóan jeleníti meg egy háborút éltető szituációban. A főpapság által is megfogalmazott reményben támogatták az eseményeket: „A háború közelebb hoz egymáshoz s egybeolvasztja a szenvedés s az áldozatok tüzeiben az erkölcsileg megtisztult nemzetet.”⁸ Napról napra meg kellett élniük hazafiságuk, papi meggyőződésük és a pápa törekvései között fennálló paradoxont.

Társadalomszervezés

Az állam és egyház egymásra utaltságának metszetében helyezkedik el az állampolgári lét és kötelességek összeegyeztetésének feladata a hívő emberi léttel és az abból adódó kötelességekkel. Ebben a nagy koncepcióban az egyik legfontosabb szerepkör a papságé volt. Közvetítette az üzeneteket és személyes cselekedeteivel példát mutatott. Az első világháború időszakában a vidéki Magyarország lakossága még nem újságcikkek alapján tájékozódott. A társadalomformáló intézmények nem tömegkommunikációs eszközök, hanem közvetítők segítségével érték el a falusi lakosságot. A plébános személye tökéletesen megfelelt erre a szerepre. Ő az, aki személyesen is eléri az egyes embert, az állampolgárt és a hívőt. Noha szószékről beszél, egyházközségében kötelességszerűen személyes kapcsolatokat is fenn kellett tartania. Meghasonlott állapotnak tűnik: hadikölcsönt jegyeznek és jegyeztetnek, hogy az ország hadereje győzedelmeskedjen, s ezzel párhuzamosan a háború által megnyomorítottak, árvák, özvegyek segélyezésére gyűjtenek, és imádkoznak a békéért. Társadalomszervező tevékenységének néhány fontos elemét emelnénk ki.

Ilyen volt a lakosság gazdasági potenciáljának mozgósítása. Az államháztartás likviditásának megőrzése érdekében szükséges volt a

⁷ BÁNKUTI–VARGA–VÉRTESI 2015. 11–14.

⁸ PROHÁSZKA 1915. 137.

lakossági készpénzállomány hadikölcsön jegyzések formájában való gazdaságba forgatása. Öt év alatt nyolc alkalommal bocsájtott ki kötvényeket az állam. Az egyház mediátori szerepe ebben nélkülözhetetlennek mutatkozott. Az állam explicite segítséget kért az egyháztól.⁹ Segítséget a tájékoztatáshoz, az akció népszerűsítéséhez, a jegyzékek elérhetővé tételéhez, az adminisztráció lebonyolításához és a tevőleges részvételhez. A pécsi egyházmegye – Zichy Gyula püspökkel az élen – ebben is példamutatóan teljesített. A hosszúhetényi plébános három ízben is kitüntető oklevelet kapott a Pénzügyminisztériumtól.¹⁰ Zichy pedig a püspöki karral együtt magától a királytól kapott elismerő szavakat.

A gazdaság lehetőség szerint külső segítség nélkül fenntartható működéséhez az állam a készpénzállományon kívül még számos formában támaszkodott az egyházszerkezetre és a lakosság gazdasági erejére. Így hadi célokra gyűjtött ruhaneműket, bőrt, fémeket. Ennek szélsőséges esete a minden plébániát érintő harang beszolgáltatások, illetve felajánlások. Rekvirálásnak csak 1916-tól aposztrofálják. Ez nyilvánvalóan traumatikus élmény a plébániákon, hiszen a legfontosabb liturgikus tárgyak egyikét érintette. Ezzel kapcsolatban beszédes példa az állam és egyház érdekeinek összehangolására a babarci háztörténet bejegyzése:

„1916. november 21-én este 9 órakor Schönbrunnban meghalt jó királyunk I. Ferenc József. November 30-án temették a kapucinusok sírboltjába. Rekvirált (háborúba, ágyúnak) 3 harangunk utoljára meghalt királyunkra kongatott meg, és öt siratta el, - utána elnémultak, meghaltak.”¹¹

Később az egyházi áldozatvállalás további grádicsait járatta be az állam a plébániákkal. Sor került az orgonasípok rekvirálására, a

⁹ A negyedik hadikölcsön jegyzés társadalmi bázisának kiszélesítése kapcsán kérte a püspöki kar kifejezett támogatását az állam. Ennek nehézségeit és a hathatósabb szerepvállalás lehetőségét tárgyalta is a püspökkari konferencia 1916. március 22-i tanácskozásán. Esztergomi Érseki Levéltár (EÉL). Püspökkari Tanácskozások Jegyzőkönyvei. 1342/1916. A kölcsönjegyzés melletti kiállításuk valamennyi egyházmegyében éreztette hatását, így a pécsiben is. LC 1278/1916.

¹⁰ HD Hosszúhetény, o.n.

¹¹ HD Babarc, o.n.

fém tartalmú egyházi épületrészek bádoggal való lecserélésére, sőt a leszerelt harangok után maradt kenderkötelek beszolgáltatására is.¹²

A belső piac védelmét szolgálták a takarékosági intézkedések is. Mérsékletre szólították a papír és írószerek, a tűzifa, sőt a postai telegrammok szavainak felhasználásával kapcsolatban is.¹³ A világító anyagokkal való takarékoság apropóján jegyzi meg a székesegyház *Historia Domusa*:

„A világító anyagban előállt hiány miatt az oltáron égő gyertyák számát is kevesbíteni kell, az öröklámpásba olaj helyett a Resch-féle égőt használják. Így magának az Úr Jézusnak is éreznie kell a háborús viszonyokat.”¹⁴

Karitativitás

Amint a háború kitört, azonnal megindult az állami szervek és az egyház által felvállalt és koordinált társadalmi mozgalom, amely a hadbavonultak, a sebesültek, hadifoglyok és az itthon maradt családtagok, különösen a hadiárvák és özvegyek segélyezését tűzte ki feladatául. A karitatív akciókban a hívek szépen kivették részüket, úgy az iskolai, mint a templomban rendezett gyűjtések alkalmával.

Hogy a gyermekek lelkében a hazafias érzést ápolják – és a felnőtt lakosság anyagi teherbíró képességét maximálisan kihasználják – őket is bevonták az irgalmassági cselekedetek gyakorlásába. Felhívták a szülőket, hogy a különböző háborús célok támogatására adjanak gyermekeiknek vagyoni képességükhöz mért összeget, amelyet azok saját nevükben tehettek a „haza oltárára”. Ezek a gyűjtések részint a tanítótestület kezdeményezésére, részint egyházhatósági rendeletre születtek. Alább táblázatba rendeztük a csak az 1916-os évben kezdeményezett és lefolytatott akciókat:¹⁵

Templomi gyűjtések: Hadiárvák javára, Vörös Kereszt Egylet javára, Ottokár Hadikórház javára, Katonai célokra, Katolikus Caritas javára, József királyi herceg Szanatórium Egyesület javára, Győri rokkantmen-

¹² LC 3394/1917., LC 3373/1917., LC 3625/1917.

¹³ LC 3913/1914.

¹⁴ HD Pécs Székesegyház, 11.

¹⁵ LC 165/1916; 426/1906; 962/1916; 965/1916; 1290/1916; 1524/1916; 1789/1916; 2485/1916; 2492/1916; 2537/1916; 2882/1916; 3072/1916; 3075/1916; 3459/1916; 3460/1916; 3462/1916; 3463/1916; 4173/1916.

hely céljaira, Vak katonák javára, Külföldi missziós célra, Erdélyi gyermekek javára, Nemzeti Fogadalmi Templom javára, Görzi papi betegsegélyező Egylet javára, Hadi özvegyek és árvák javára, Az erős katolikus sajtó céljára, A Vörös Kereszt Egylet javára újra, Tüdővészesek ápolására, Katonák karácsonyára.

Iskolai gyűjtések: A nagy kárpáti csaták emlékére, Hadisírgondozó Alap javára, a Balatonszabadi hadiárva gyermekszanatórium céljára, Katonák karácsonyára, A hadiárva leányok megmentésére létesített Zita-otthon javára, Vörös Kereszt Egylet javára, Az erős katolikus sajtó javára, Ehhez jöttek még az iskolában végzett; *nem pénzbeni gyűjtések:* Katonák téli felszerelésére alsóneműk, Csalámgyűjtés, Vadgesztenyegyűjtés, Szederacserjelevél gyűjtés, Gyógynövények és gyógyanyagok gyűjtése.

Huszonkilenc kezdeményezés egyetlen év alatt, amelyet a plébánosok fogtak össze. Legalább minden második hétre jutott egy, és ezek közül több is napokon-heteken át tartó esemény volt. Elgondolható, hogy mennyi lekötöttséget jelentett ezek kézben tartása és levezénylése.

A hőskultusz megteremtése és fenntartása¹⁶

Az első halottak hazahozatala erős pszichés fordulatot jelentett a falvak közösségei számára. A háborús veszteségek kézzelfoghatóvá váltak. A lelkipásztori vigasznyújtás mellett azonnal elkezdődött a temető-fenntartó hitközségek papok által generált munkája, egy-egy terület elkülönítésére a temetőkertben a hősi halált haltak számára – mutatva a legnagyobb áldozatért járó különös megbecsülésüket. Emellett, az áldozatok sokasodásával, a plébánosok motorjává váltak a hősi emlékművek létrehozását célzó törekvéseknek is. Ezek felállítására ugyan csak évekkel később jött el a lehetőség, de addigra az emlékműállító bizottságok – szinte kivétel nélkül a plébános elnökletével – már elvégezték munkájukat, a helyszínt – szinte kivétel nélkül

¹⁶ A magyarországi katolikus püspöki konferencia ugyan 1915. október 27-én tárgyalta már a hősi emlékek létrehozásának kérdését, és felhívta a püspökök figyelmét a Katolikus Népszövetség kínálókozó segítségére, de ekkorra a vidéki plébániák jó része már érdemben foglalkozott a problémával. EÉL, Püspökkari Tanácskozások Jegyzőkönyvei. 3770/1915.

a templom mellett! – kiválasztották, a neveket gondosan lajstromba szedték.¹⁷

Plébánosi feladatok

A hátszágban egyházi szolgálatot teljesítő lelkipásztorok mindennapjait nem a háborús fenyegetettség határozta meg. Sokkal inkább egy rögzített pályán haladó államhatalmi és világnézeti rendszer szervezeti erőpróbája. A monarchia megváltoztathatatlannak érzett hatalmi és társadalmi struktúráját kellett működésükkel fenntartaniuk, miközben a rendszerből a háború folyamatosan vonta el a tartalékokat, majd a szükséges elemeket is – anyagi javakat és emberi erőforrásokat egyaránt. A hadkötelezettség alól felmentett papok a vidéki Magyarország község-hálózatában számos helyen egyedül maradva képviselték az intelligenciát. Az olvasott, a tájékozódáshoz hivatalos kommunikációs csatornákkal rendelkező, tanultságánál és munkaköréhez tartozó szervezési feladatainál fogva az állam és a lakosság között mediátori szerepet betölteni képes lelkipásztorok életben bekövetkezett változások szemléltetéséhez megsokasodott feladataik közül emelünk ki néhány fontos elemet.

Lelkipásztori feladatok

A feljebb már részletezett állami és egyházi ünnepek megszervezése mellett a háborúra reflektálva a püspökség számos ájtatossági elemet épített a liturgikus naptárba, amelyek a mindennapos vallásgyakorlás megszaporodott teendőiként jelentkeztek. Emellett új pasztorációs feladatok is megjelentek, akikkel törődni kellett. Így a mezőgazdaságban foglalkoztatott hadifoglyok, akiket rendre vidéki falvak mellé telepítettek, illetve a helyben állomásozó katonaság, akiknek a vallásgyakorlatát ilyenkor a tábori lelkészség mellett a helyi plébánosok is segítették.

¹⁷ Erre a folyamatra jó például szolgál a tolnai plébánia, ahol a plébános már 1914. december 8-án összehívta a hitközségi tanácsot és az iskolaszéket, és aprólékosan kidolgozták a temetőrész elkülönítésére, a létesítendő emlékmű elhelyezésére és egyéb, a hősi halottaknak kijáró megtiszteltetésre vonatkozó programtervet. HD Tolna, 174.

Mint az egyházközség lelki vezetői, lelkipásztori kötelességként fogták fel a hívek ügyeinek intézését. S mivel a háború alatt a vidéki közigazgatás gyakran képviselő nélkül maradt a tisztviselők frontszolgálatára miatt, a hívek szolgálata túllépett a lelki természetű feladatok megoldásán. A plébánosok – lelkipásztori minőségükben, és a sokszor írástudatlan családok kérésére is – kiterjedt levelezést folytattak a hadbavonultakkal. Ugyanakkor az otthon maradtok, árvaságra, özvegyekre jutottak képviselője is rájuk hárult. Segítettek a segélyezéssel kapcsolatos kérvények, beadványok elkészítésében, illetve a hivatalos lajstromokra kerülésben.

Az iskolaszék vezetőiként meg kellett oldaniuk a hatalmas méreteket öltő tanítóhiány problémáját, hogy az oktatás minimális szinten működőképes maradjon. Ami a kisebb településeken gyakran egyet jelentett az oktatás teljes körű vagy részleges felvállalásával.¹⁸

Tájékoztató

A plébánosok által akarva-akaratlanul betöltött mediátori szerepkör további, sajátos feladatot ruházott rájuk. Ilyen volt az állam által megkívánt gazdaságot érintő felhívások és felvilágosítások meghirdetése és képviselője (hernyók irtása, vadgesztenye, gyógynövények gyűjtése vagy a kertművelés fontosságának képviselője). Úgyszintén a gazdasági szükségszerűség által diktált és az egyházi intézményrendszert is érintő takarékosági intézkedések hirdetése és betartatása. Felhívások célba juttatása az üzerek ellen, az állatállomány megvédése céljából, és esetenként egészségügyi felvilágosítások, a kolerajárvány vagy a spanyolnátha veszélyeire.

Adminisztráció

A fent említettekből már érzékelhető, hogy ezen a téren minden korábbit meghaladó terhek hárultak az alsópapságra. Új feladatként hárult rájuk a miniszteriális hivatalok irányába történő folyamatos statisztikai adat-

¹⁸ A pécsi egyházmegyében 1917-ben 200 egytanítós iskola volt. A Vallás és Közoktatási miniszter az egyházi főhatóságoknak címzett levelében (7108/1917. eln.sz.) kérte köszönete tolmácsolását a lelkészkedő papság felé, akik 1917-ben országosan már több mint 300 helyen vállalták a tanítást olyan iskolákban, ahol a tanító hadba vonulása folytán a tanítás szünetelt volna. LC 1929/1917.

gyűjtést és adatszolgáltatást is, például az itthon maradt rokkant, özvegy és árvaellátás biztosítása tekintetében a Pénzügyminisztérium és a Honvédelmi Minisztérium által közösen felállított Országos Hadsegélyező Hivatal számára. Az érintettek segélyezése ugyan állami feladat volt, de a plébánosok együttműködése nélkül nem szerezhettek volna információt arról, hogy ki is szorul rá a segélyezésre.

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium felé korábban is fennállt jelentéstételi kötelezettségük a főtanfelügyelőségen keresztül, most azonban a különböző korcsoportok szerint eltérő tanköteles időszak; a hadköteles tanítók miatt kialakult rendkívüli tanítóhiány; a napközis megszervezése; és az iskolaszékek tagjainak bevonulása miatt mindez jóval összetettebbé vált.

Állandósuló kapcsolattartásra kényszerültek a Honvédelmi Minisztériummal, és a különböző katonai szervekkel. A hadköteles tanítók felmentései tárgyában; a plébánia területén elhelyezett vagy mezőgazdasági munkára fogott hadifoglyok pasztorálása miatt; a háború alatt történt házasságkötések kapcsán vagy éppen a hadba vonulók lelki ellátása miatt. Nem beszélve a csapattestek elszállásolásáról és élelmezéséről. Ugyanígy a Vörös Kereszt Egyletek és tábori kórházak szervezése, önkéntes ápolószemélyzet toborzása több hivatallal való együttes kapcsolattartást igényelt. A háború utolsó két évében további, személyüket is érintő összetett feladatként hárult rájuk a plébánia területén a lakosságot érintő gabona- és egyéb terményrekvirálások adminisztrációjában – és sokszor felügyeletében – való részvétel is.

Az egyházmegye központi igazgatása felé szintén megsokasodtak az adminisztratív teendőik. Kötelességük volt a plébániai vagyont és épületegyüttest érintő rekvirálásokkal kapcsolatos jegyzékek pontos vezetése és időszakos benyújtása. A számtalan, karitatív célra történt gyűjtés megszervezése, lebonyolítása, adatainak és eredményének beszolgáltatása. Az iskolaszékben és a tanítóhivatalban – az elnökségi tagok és tanítói állomány frontszolgálatából – adódó plusz feladatok és megnövekedett adminisztráció elvégzése. És nem utolsó sorban a rokkantak, elhunytak, sebesültek, eltűntek és hadifogságba jutottak pontos lajstromozása.

Mindezekhez hozzá kell vennünk, hogy munkájukat nagymértékben nehezítették a kántorok, káplánok, kispapok hiányából adódó problémák – a pihenési lehetőség hiánya, nyugdíjba menetel lehetőségének kitolódása, helyettesek hiánya miatt megnövekedett

munkateher¹⁹ (míg a papok száma csökkent – kb. 15%-uk vonult be tábori papi szolgálatra, 30 kispap tényleges katonai szolgálatra). Ezekhez jött még a háború végén jelentkező infláció, a készpénz hiánya, a párbérek elmaradása és a papi járandóságok beszállításának nehézségei a parasztgazdaságokat sújtó munkaerőhiányból kifolyólag, illetve azok kifejezett megtagadása az utolsó hónapokban. Ami különösen a liturgikus anyagok (bor, ostyaliszt, gyertya, mise- és papi ruha) beszerzésének nehézségeit növelte.

Forrásaink segítségével részletesebb képet alkothatunk az itthon maradottak nehézségiről és a háború hatásairól a vidéki katolikus népesség vallásgyakorlatát és közösségi kapcsolatait illetően. Szemléltetik az egyházi szerepvállalás háttérben kialakított rendszerét, egyfajta mikroszintű egyházi tapasztalattörténet megírásának lehetőségét adva a kezünkbe. Az egyház társadalomba ágyazott helyén képes volt aktívan és kezdeményezően részt venni a lakosság háborús teherviselésének megszervezésében éppúgy, mint a pusztítás okozta sebek gyógyításában. Egy olyan szituációban, ahol a felnőtt vidéki férfilakosság, s velük a helyi intelligencia is jelentős részben a frontra került, a férfiak munkáját végző asszonyok és idősek között szinte egyedüli tanult emberként kellett a mérhetetlenül megnövekedett szervezési, adminisztrációs és lelkiismereti munkát ellátniuk. A *Historia Domus*-ok alapján azt mondhatjuk, hogy az egyházmegyei papság felnőtt a rendkívüli feladathoz, és a Monarchia eszméjét s az egyház szolidaritásában megújuló arculatát a végsőkig támogatta. Nem tudhatták, hogy a fegyverszünet nem a pihenés és az erőgyűjtés időszakát hozza el, hanem annak az intézményi eszmének a végét, amelyet erőn felül teljesítve szolgáltak.

¹⁹ Az 1914-ben számon tartott 911 filia száma 1024-re emelkedett 1917-re! Schematismus cleri dioecesis Quinque-Ecclesiensis ad annum MCMXIV. Pécs, 1914.; Schematismus Quinque-ecclesiensis MCMXVII. Pécs, 1917.

IRODALOM

BÁNKUTI Gábor – VARGA Szabolcs – VÉRTESI Lázár

2015 *A Pécsi Egyházmegye és az I. világháború.* Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, Pécs.

PROHÁSZKA Ottokár

1915 *A háború lelke.* Élet, Budapest.

VANYÓ Tihamér

1941 *A plébániatörténetírás módszertana. Regnum Egyháztörténeti Évkönyve. 1940-41.* 3–64.

FORRÁSOK

E tanulmány keretében felhasznált *Historia Domusok: Babarc, Hosszúhetény, Pécs Székesegyház, Tolna.*

Esztergomi Érseki Levéltár (EÉL). *Püspökkari Tanácskozások Jegyzőkönyvei.* 1342/1916.

Litterae Circulares ad Venerabilem Clerum Almae Dioecesis Quinque-Ecclesiensis. 1913.

Litterae Circulares ad Venerabilem Clerum Almae Dioecesis Quinque-Ecclesiensis. 1914.

Litterae Circulares ad Venerabilem Clerum Almae Dioecesis Quinque-Ecclesiensis. 1915.

Litterae Circulares ad Venerabilem Clerum Almae Dioecesis Quinque-Ecclesiensis. 1916.

Litterae Circulares ad Venerabilem Clerum Almae Dioecesis Quinque-Ecclesiensis. 1917.

Litterae Circulares ad Venerabilem Clerum Almae Dioecesis Quinque-Ecclesiensis. 1956.

Schematismus cleri dioecesis Quinque-Ecclesiensis ad annum MCMXIV. Pécs, 1914. *Schematismus Quinque-ecclesiensis MCMXVII.* Pécs, 1917.

VÉRTESI, LÁZÁR

INVOLVEMENT OF THE PRIESTS IN THE ORGANIZATION OF HINTERLAND SOCIETY DURING THE FIRST WORLD WAR

This essay is based on the research of two types of historical sources. One is the *Historia Domus* which compulsorily continued on the parish. It is a subjective, diary-type source with a stable tematical order reflecting the character and personal world view of the priest, through which we could size up a picture on the effect of the WW I. on the religious practice of the hinterland and of the sacrifices made by the rural population coordinated by priests. The second source is the *Litterae Circulares* which functioned as the bulletin of the diocese delineating the announcements and expectations of the bishopric centre, the commitments of the Catholic Church and the national church toward the clergy and the Christians. Now it seems obvious that the mediator function of the clergy, their participation in the organization of the social sacrifices was prominently important and their personal contribution was indispensable ensuring the wartime capacity of the country and to help coming over the losses of the casualties of war.